

O'SMIRLARDA AGRESSIVLIKNI YUZAGA KELTIRUVCHI XAVF OMILLARINING PSIXOLOGIK TAHLILI

Raxmonova Mamlakatxon O'rinboyevna

Andijon viloyati Shahrixon tumani 18-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'smirlarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik, ijtimoiy va oilaviy xavf omillari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, agressivlikning shaxs rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvga ta'siri, uni erta aniqlash hamda profilaktika va korreksiya qilishning pedagogik-psixologik yondashuvlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: agressivlik, o'smirlik, xavf omillari, psixologik tahlil, deviant xulq-atvor, emotsional boshqaruv, maktab psixologi, profilaktika, korreksiya, ruhiy salomatlik.

KIRISH

O'smirlik davri shaxsning jismoniy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida murakkab bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda hissiy beqarorlik, mustaqillikka intilish, o'zini namoyon qilish ehtiyoji va tengdoshlar ta'sirining kuchayishi ayrim hollarda agressiv xulq-atvorning namoyon bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Agressivlik nafaqat o'smirning shaxsiy rivojlanishiga, balki uning o'qishdagi muvaffaqiyati, tengdoshlari va oila a'zolari bilan munosabatlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli agressivlikni yuzaga keltiruvchi xavf omillarini aniqlash va ularni bartaraf etish dolzarb psixologik muammolardan biridir. O'smirlarda agressivlikning shakllanishiga biologik, psixologik, oilaviy va ijtimoiy omillar birgalikda ta'sir ko'rsatadi. Psixologik jihatdan o'zini boshqara olmaslik, past o'zini baholash, yuqori xavotir, frustratsiya, emotsional zo'riqish va stress agressiv reaksiyalarning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, impulsivlik va nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish ko'nikmalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi ham agressiv xulq-atvorning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Nazariy jihatdan Albert Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, agressiv xulq-atvor kuzatish va taqlid qilish orqali ham shakllanadi. O'smirlar oilada, tengdoshlar

orasida yoki ommaviy axborot vositalarida kuzatilgan agressiv xatti-harakatlarni o'zlashtirishlari mumkin. Leonard Berkowitzning kognitiv neoassotsiativ nazariyasiga ko'ra esa stress, salbiy hissiyotlar va frustratsiya agressiv reaksiyalarni kuchaytiruvchi omillar hisoblanadi. Oilaviy muhit agressivlik rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ota-onalar o'rtasidagi nizolar, zo'ravonlik, tarbiyadagi keskin nazorat yoki e'tiborsizlik, farzandning hissiy ehtiyojlariga befarq munosabat agressiv xulq-atvor xavfini oshiradi. Bundan tashqari, maktabdagi nizolar, tengdoshlar tomonidan rad etilish, bulling, akademik muvaffaqiyatsizlik va internet hamda zo'ravonlik mazmunidagi media mahsulotlarining salbiy ta'siri ham agressivlikni kuchaytiruvchi omillar sirasiga kiradi.

Maktab psixologi agressiv xulq-atvorni erta aniqlash, xavf guruhidagi o'quvchilar bilan individual va guruhiiy korreksion ishlarni tashkil etish, emotsiyalarni boshqarish, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish va samarali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan treninglarni o'tkazishda muhim rol o'ynaydi. Pedagoglar va ota-onalar bilan hamkorlikda olib boriladigan profilaktik tadbirlar agressivlikning oldini olishda yuqori samaradorlikka ega.

Zamonaviy psixologik yondashuvlarda kognitiv-xulqiy terapiya elementlari, emotsional intellektni rivojlantirish, stressni boshqarish va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish agressiv xulq-atvorni kamaytirishning samarali usullari sifatida e'tirof etiladi. O'smirlarni sport, san'at, ijodiy va ijtimoiy loyihalarga jalb etish ham salbiy energiyani konstruktiv faoliyatga yo'naltirish imkonini beradi.

O'smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas'uliyatli rivojlanish bosqichlaridan biri hisoblanadi. Mazkur davrda organizmda jismoniy, fiziologik, psixologik hamda ijtimoiy o'zgarishlar jadallik bilan kechadi. Aynan shu sababli o'smirlar hissiy jihatdan ta'sirchan, o'zgaruvchan va ba'zan tajovuzkor xatti-harakatlarni namoyon etishga moyil bo'ladilar. Agressivlik ko'pincha ichki ruhiy zo'riqish, emotsional beqarorlik, o'zini anglash jarayonidagi qiyinchiliklar hamda tashqi muhit ta'sirining natijasi sifatida yuzaga keladi.

Psixologik nuqtai nazardan agressivlik shaxsning ichki noroziligi, xavotiri, stressi yoki emotsional bosimini tashqi harakatlar orqali ifodalashidir. O'smir o'z his-tuyg'ularini

yetarli darajada boshqara olmagan sababli jahl, tajovuz, qo‘pollik yoki nizoli xatti-harakatlar orqali ichki kechinmalarini namoyon qilishi mumkin. Ayniqsa emotsional intellektning yetarlicha shakllanmaganligi agressiv reaksiyalar sonining ortishiga olib keladi.

Agressivlikning shakllanishida oilaviy muhit eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Oiladagi doimiy nizolar, ota-onalar o‘rtasidagi kelishmovchiliklar, zo‘ravonlik, e‘tiborsizlik, mehr-muhabbatning yetishmasligi yoki aksincha, haddan tashqari qattiqqo‘llik bolaning ruhiy rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ota-onaning farzand bilan samimiy muloqot qilmasligi, uning his-tuyg‘ulariga befarq bo‘lishi yoki faqat tanqid qilish orqali tarbiyalashi o‘smirda norozilik va tajovuzkorlik hissini kuchaytiradi.

Maktab muhiti ham agressiv xulq-atvorning shakllanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. O‘quv yuklamasining ortishi, baholashdagi muvaffaqiyatsizliklar, o‘qituvchi bilan nizolar, sinfdoshlar tomonidan kamsitilish yoki masxara qilinish o‘smirda ruhiy bosimni kuchaytiradi. Bullying, ya‘ni tengdoshlar tomonidan muntazam ruhiy yoki jismoniy tazyiqqa uchrash holatlari agressivlikning eng asosiy ijtimoiy omillaridan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda internet va raqamli texnologiyalar ham o‘smirlar agressivligining kuchayishiga ta‘sir etuvchi omillar qatoriga kiradi. Zo‘ravonlik sahnalari aks etgan filmlar, jangari kompyuter o‘yinlari, ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy kontent hamda virtual muloqotning ko‘payishi ayrim o‘smirlarda zo‘ravonlikni odatiy hol sifatida qabul qilishga olib kelishi mumkin. Uzoq vaqt ekran qarshisida qolish esa uyqu buzilishlari, asabiylik, diqqatning pasayishi va hissiy zo‘riqishni kuchaytiradi.

Shaxsning individual psixologik xususiyatlari ham agressivlik rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. O‘z-o‘ziga past baho berish, o‘ziga ishonchsizlik, muloqot ko‘nikmalarining sustligi, impulsivlik, emotsional beqarorlik va muammolarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalarining shakllanmaganligi agressiv xulq-atvor ehtimolini oshiradi.

Pedagog-psixolog B.A. Krutetskiy ta‘kidlaganidek, o‘smirlik davri 11–15 yosh oralig‘ini qamrab olib, bilish jarayonlarining jadal rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Bu davrda o‘smirlar mustaqillikka intiladi, o‘z fikrini himoya qilishga harakat qiladi hamda kattalar tomonidan tan olinishi va qadrlanishiga ehtiyoj sezadi. Shu bilan birga, ular

hissiyotlarini boshqarishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Natijada o'jarlik, jahldorlik, urishqoqlik, tajanglik va nizolarga moyillik kabi xulqiy belgilar namoyon bo'ladi.

Psixoanalitik yo'nalish asoschisi Zigmund Freyd agressivlikni inson tabiatidagi tug'ma instinkt sifatida izohlagan. Uning fikricha, insonda hayot instinkti bilan bir qatorda o'lim instinkti ham mavjud bo'lib, u tashqi muhitga agressiv harakatlar orqali namoyon bo'ladi. Konrad Lorens esa agressiyani tirik mavjudotlarning yashab qolish instinkti bilan bog'lab, u biologik asosga ega ekanligini ta'kidlagan. Zamonaviy psixologik yondashuvlarda esa agressivlik biologik omillar bilan bir qatorda oilaviy tarbiya, ijtimoiy muhit va shaxsiy tajribalar natijasi sifatida qaraladi.

Maktab amaliyotida agressiv xulq-atvorni erta aniqlash va profilaktik ishlarni tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Pedagog-psixolog tomonidan psixologik diagnostika, kuzatuv, suhbat, so'rovnoma hamda psixokorreksion mashg'ulotlar orqali o'smirlarning emotsional holati baholanadi. Emotsiyalarni boshqarish treninglari, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish, konfliktlarni tinch yo'l bilan hal qilish usullarini o'rgatish agressivlikni kamaytirishda samarali hisoblanadi.

Profilaktika ishlarida ota-onalar va sinf rahbarlari bilan hamkorlik alohida o'rin tutadi. Ota-onalarga farzand bilan samarali muloqot qilish, uni tinglash, qo'llab-quvvatlash va sog'lom oilaviy muhit yaratish bo'yicha tavsiyalar berilishi lozim. Maktabda psixologik xavfsiz muhitni shakllantirish, bullyingning oldini olish, o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish ham agressiv xatti-harakatlarning kamayishiga xizmat qiladi.

O'smirlarda agressivlik biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Uni samarali oldini olish uchun oila, maktab va psixolog hamkorligida kompleks profilaktik ishlarni tashkil etish, o'smirlarning emotsional farovonligini ta'minlash hamda sog'lom ijtimoiy muhit yaratish zarur. Shundagina yoshlarning shaxs sifatida barkamol rivojlanishi va jamiyatga moslashuvi muvaffaqiyatli kechadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘smirlarda agressivlikning yuzaga kelishi psixologik, oilaviy va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri natijasidir. Agressiv xulq-atvorni kamaytirish uchun erta diagnostika, psixologik profilaktika, korreksion mashg‘ulotlar, sog‘lom oilaviy muhit va maktabdagi ijobiy psixologik iqlimni ta’minlash zarur. Maktab psixologi, pedagoglar va ota-onalarning hamkorligi o‘smirlarda ijobiy xulq-atvorni shakllantirish hamda ularning ruhiy salomatligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Nishonova Z.T. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
2. Karimova V.M. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent, 2018.
3. Shoumarov G‘.B. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2019.
4. Albert Bandura. Social Learning Theory.
5. Leonard Berkowitz. Aggression: Its Causes, Consequences, and Control.
6. World Health Organization. Adolescent Mental Health.
7. UNICEF. The State of the World's Children.